

Ванівська О. І.,

Львівська комерційна академія, м. Львів

КАТЕГОРІЇ АНГЛІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА В ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕОРІЯХ ХХ СТ.

Стаття присвячена дослідженню категорій англійського дієслова в лінгвістичних теоріях ХХ століття. Характерною рисою сучасної лінгвістики є поворот до вивчення функціонального аспекту мови. Описано категорійні і некатегорійні способи вираження категорійних граматичних значень, а також дослідження категорій у межах явища категоризації і моделювання знань. Запропоновано поняття типових і прототипових елементів, яке виникло у корпусній лінгвістиці.

Ключові слова: граматичні категорії, категорійні характеристики, некатегорійні характеристики, функціональна граматики, функціонально-семантичне поле (ФСП).

Статья посвящена исследованию категорий английского глагола в лингвистических теориях ХХ века. Характерной чертой современной лингвистики является поворот к изучению функционального аспекта языка. Описаны категориальные и некатегориальные способы выражения категориальных грамматических значений, а также исследования категорий в пределах явления категоризации и моделирования знаний. Предложено понятие типовых и прототипических элементов, которое возникло в корпусной лингвистике.

Ключевые слова: грамматические категории, категориальные характеристики, некатегориальные характеристики, функциональная грамматика, функционально-семантическое поле (ФСП).

The article is devoted to the study of English verb categories in linguistic theories of the twentieth century. The characteristic feature of modern linguistics is the turn to the study of the functional aspect of language. We describe categorial and non-categorial ways of expressing grammatical meanings, as well as the research of categories within the phenomenon of categorization and modeling knowledge. There is suggested the concept of typical and prototypical elements which has arisen in corpus linguistics.

Key words: grammatical categories, categorial characteristics, non-categorial characteristics, functional grammar, functional-semantic field.

Постановка проблеми. У лінгвістиці понятійні категорії розглядають як складні утворення, що містять гетерогенні елементи. В. М. Солнцев зазначав, що неоднорідність – це властивість елементів функціональних систем. Саме неоднорідність елементів і неоднорідність класів, які вони утворюють, дає змогу побудувати складні мовленнєві ланцюжки. Синтагматика базується на неоднорідності [11, с. 53]. **Метою** написання статті є висвітлення проблеми дослідження категорій англійського дієслова в лінгвістичних теоріях ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Найхарактернішою рисою сучасної лінгвістики є поворот до вивчення функціонального аспекту мови. При функціональному підході структурні властивості мови пояснюються в світлі тих завдань, які відповідні мовні засоби виконують у різних процесах комунікації [8, с. 217]. Функціональна граматики орієнтована на опис мови в термінах типів мовленнєвої діяльності і типів конструкцій, що використовуються в ній, а також на виявлення взаємодії синтаксису, семантики та прагматики [12; 13]. У функціональній граматиці описуються не лише допустимі речення певної мови та відношення між ними, але й вибір із числа семантично-еквівалентних речень, тобто вибір альтернативних поверхневих реалізацій однієї і тієї ж вихідної структури [6, с. 265].

З позиції функціональної граматики, як зазначає О. В. Бондарко, основним і найсуттєвішим є акцент на вивчення функцій мовних засобів, закономірностей і правил їх функціонування у висловлюванні, взаємодії елементів різних рівнів і аспектів системи мови в мовленні [5, с. 5-6]. Одним з поширених підходів до вивчення функціональних властивостей мовних одиниць є утворення функціонально-семантичних полів. Як зазначає А. Д. Белова, функціонально-семантичному полю (ФСП) не властивий універсально-типологічний характер, оскільки закономірності групування мовних засобів у межах ФСП, його конфігурація можуть варіювати від мови до мовлення. Функціонально-семантичні поля відрізняються лінгвістично найабстрактнішим характером значення, що виражається їх конституантами. Різний ступінь вираження домінуючого значення утворює багатозначне периферію поля, а переходи його в інші домінуючі значення спонукають до накладення периферії суміжних полів. Саме поняття поля – це деякий простір, умовний, в якому розміщені його конституанти. В основі будь якого поля є функціонально-семантичні категорії [1, с. 17-18]. Поняття функціональної граматики передбачає наявність у мові понятійних категорій, які мають універсальний характер, але відрізняються за засобами вираження в різних мовах, тобто є категорійні і некатегорійні способи вираження категорійних граматичних значень [1, с. 18-19].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях категорії, в тому числі граматичні та лексичні, вивчають у межах явища категоризації і моделювання знань [2]. Виявлено, що категорії граматики найлегше піддаються комп'ютерній формалізації і є універсальним джерелом для пошуку методів автоматичної обробки мови. Граматичні категорії традиційно визначають як фундаментальні примітиви, за допомогою яких утворюються складніші синтаксичні одиниці. І. П. Біскуп доводить, наприклад, що дискурсивна комунікація комп'ютера і користувача відбувається шляхом використання та актуалізації багатьох категорій [2]. Серед категорій, релевантних для нашого дослідження, у цьому процесі задіяні категорії часу, стану, модальності. Наприклад, пасивні конструкції (з результативним значенням), вживаються для розмежування статичних і динамічних категорійних ознак дієслова. За допомогою активних і пасивних форм здійснюється відхід від традиційного для мов програмування імперативно-інструктивного характеру комунікації. Парадигма часу у дискурсі про-

грамного забезпечення доволі обмежена. Категорія аспекту не є важливою під час спілкування з комп'ютером. Категорія модальності есплікується за допомогою найчастотнішого слова *can* [2].

Але в сучасному розумінні, мовна модальність – це лише один з видів мультимодального спілкування, яким є комунікація людини та комп'ютера, комунікація у віртуальному просторі.

Категорійні характеристики мовних одиниць різних рівнів набувають особливої важливості у створенні гіпертексту, зокрема в межах дискурсу програмного забезпечення. Виявляється, що ергономічні критерії є одними з пріоритетних для лінгвістичної категоризації та лінгвістичного моделювання знань для розробки графічних інтерфейсів сучасного програмного забезпечення й створення лінгвокогнітивної моделі комунікації людини та машини. Цей висновок підтверджується тим фактом, що дискурсивна взаємодія користувача та комп'ютера відбувається шляхом реалізації обмеженої кількості категорій, характеристик для основних класів слів. Наприклад, інфінітив, що дає змогу позначати можливу дію (команду) комп'ютера, і водночас знімає категоричність, що притаманна імперативу, є найпоширенішою дієслівною формою (60% команд у різних програмах). Іншим очевидним прикладом ергономічного підходу є капіталізація лексем у назвах команд, що полегшує сприйняття цих лексем [2].

Грамматична категорія в морфології – це система протиставлення ряду морфологічних форм з однорідним значенням [3, с. 182]. Категорійними в граматиці є значення, що володіють поняттям інваріантного значення, яке властиве граматичним класам і одиницям. Такі значення покладені в основу опозицій граматичним класам і одиницям у замкнутих системах. Всі інші значення в граматиці – некатегорійні. Некатегорійна семантика представляє собою значення, аналогічні категорійним граматичним значенням (наприклад, значення модальності, темпоральності, аспектуальності тощо), але вони залишаються поза розрядами, в яких виражається певний зміст мови [3, с. 183].

Одним із типів вираження некатегорійних значень є лексичні засоби, що передають в контексті ті відношення, які (в тій чи іншій мові) можуть бути виражені граматичними засобами (експліцитне і імпліцитне вираження). І категорійні, і некатегорійні значення мають форми вираження, але різного характеру, різних типів мовних структурних організацій, різного ступеня стабільності, спеціалізації та регулярності [3, с. 186-188]. Категорійні і некатегорійні семантичні елементи можуть переплітатися і взаємодіяти в межах складних семантичних комплексів. Категорійні та некатегорійні способи вираження граматичних значень є прямими / експліцитними / непрямыми / імпліцитними /, їх можна розглядати як мовні структури в граматичній системі мови, що взаємодіють [9, с. 199].

О. В. Бондарко зазначав, що категорійні та некатегорійні значення співвідносяться як прямі й непрямі, перші при цьому завжди експліцитні, а другі – можуть бути як експліцитними, так і імпліцитними. Як писала Л.В.Мединська, імпліцитні засоби вираження значень характеризуються більш високою ємністю змісту, ніж експліцитні граматичні конструкції. Імпліцитність в мові можна розглядати як економний спосіб відображення нелінгвістичного змісту (наприклад, вираження темпоральних значень словосполученнями *after the theatre, since the fifth form*, тощо) [10, с. 38-39]. Згадуючи про концепцію прихованої граматики, С.Д.Кацнельсон звертає особливу увагу на те, що не кожна граматична категорія отримує пряме та безпосереднє вираження в граматичних формах певної мови [7, с. 73].

Категорійні значення граматичних форм у різних мовах не співпадають [3, с. 192]. Наприклад, в сучасній англійській мові існують сталі граматичні конструкції вираження темпоральності – різні часові форми англійського дієслова, які належать до категорійних засобів вираження. До некатегорійних засобів вираження темпоральності можна віднести такі лексичні засоби, як прислівники *never, usually, still, always, currently, at present, often, ever, since* тощо, які ми пізніше намагатимемось диференціювати як типові і прототипові елементи.

Розглядаючи категорійні та некатегорійні значення, варто згадати про принципи функціональної граматики і поняття функціонально-семантичного поля, згідно з якими кожна граматична категорія виступає в ролі ядра (центру), а некатегорійні засоби її вираження (а саме лексичні засоби) – це периферія. Тобто, граматичний устрій мови характеризується структурою, в якій виділяються: 1) центр, де зібрані специфічні ознаки саме граматики, а не лексики; 2) периферія, де представлені ознаки і граматики, і лексики. Іншими словами, ядро – це основа граматичного устрою, де зібрані найбільш регулярні та узагальнені категорії (наприклад, у нашому випадку, це граматична категорія часу), які широко протиставляються індивідуальним лексичним значенням певних слів, що належать до периферії (наприклад, категорійні і некатегорійні засоби вираження категорії часу) [4, с. 4-21].

Поряд з категорійними і некатегорійними засобами вираження категорійних значень, що розглядалися у функціональній граматиці, у корпусній лінгвістиці виникло поняття типових і прототипових елементів, які існують в межах опозиції: «типовий – центральний – прототиповий». Часто терміни «типовий» і «центральний» вживають як синоніми, хоча їх варто розрізняти для того, щоб описати різні види «центральності» і «типовості». Термін «типовий» можна використовувати для опису найбільш частотних значень чи словосполучень певного окремого слова або фрази [14, р. 42].

За допомогою даних корпусної лінгвістики і корпусів мовних даних можливим став перегляд використання категорійних і некатегорійних засобів вираження категорійних граматичних значень в автентичному мовленні, дослідження їх квантитативного навантаження, адже під час створення ФСП лінгвісти спиралися лише на «категорійний рейтинг» засобів вираження тих чи інших категорійних значень, наближеність їх до граматичних засобів вираження значення. Функціональна граматики зробила свій внесок в лінгвістику, розмежувавши категорійні/граматичні і некатегорійні/лексичні засоби вираження різноманітних граматичних значень. У цій теорії центральне місце в функціонально-семантичних полях займають категорійні значення, а некатегорійні – перебувають на периферії ФСП. Завдяки даним корпусної лінгвістики можна посилити квантитативні дослі-

дження, що стосуються тих чи інших граматичних і лексичних засобів, і виявити, котрі з них є центральними, типовими, а котрі – прототиповими.

Висновки. Поєднання теорій і досягнень попередніх лінгвістичних шкіл з принципами корпусної лінгвістики дає змогу переоцінити рейтинг засобів вираження категорій, що співвідносяться з дієсловом, зокрема переглянути співвідношення граматичних і лексичних засобів вираження цих категорій, а також участь окремих дієслів у вживанні в різних граматичних формах.

Література:

1. Белова А. Д. Функционально-семантическое поле пассива в аспекте его взаимосвязи с другими полями : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Белова канд. филол. наук : 10.02.04 / Белова Алла Дмитриевна. – К., 1988. – 213 с.
2. Біскуп І. П. Англomовний дискурс програмного забезпечення як модель мовленнєвої взаємодії людини і комп'ютера: [монографія] / І. П. Біскуп. – Луцьк, 2009. – 387 с.
3. Бондарко А. В. Категориальные и некатегориальные значения в грамматике / А. В. Бондарко // Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976. – С. 180-202.
4. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1983. – 207 с.
5. Бондарко А. В. Функціональна граматики / А. В. Бондарко. – Л., 1984. – 136 с.
6. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце 20-го века / В.З. Демьянков // Язык и наука конца 20-го века. – М. : Наука, 1995. – С. 243-290.
7. Кацнельсон С. Д. О грамматической семантике / С. Д. Кацнельсон // Всесоюз. науч. конф. по теорет. вопросам языкознания [11-16 ноября 1974г.]: Тезисы, доклады и сообщения пленарных заседаний. – М., 1974. – С. 73.
8. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 144-238.
9. Леч Р. Неканонические средства выражения пассивности: глагольно-именные конструкции типа находит/найти применение, быть, являться, становиться предметом рассмотрения / Р. Леч // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. – СПб., 1991. – С. 199-208.
10. Медынская В. Л. Об имплицитных структурах, выражающих некоторые синтаксические категории в русском языке / В. Л. Медынская // Филол. науки. – 1971. – № 3. – С. 38-45.
11. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование. – М. : Наука, 1977. – 341 с.
12. Dik S. C. Functional Grammar / Simon C. Dik. – Amsterdam, 1978. – 456 p.
13. Groot C. de. Functional Grammar / Casper de Groot // Linguistics. – XX. – М., 1995. – P.10.
14. Hunston S. Corpora in Applied Linguistics. – Cambridge. – 2002. – 254 p.